

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA (TDI)

A TDI VEZETŐJE: PROF. DR. HERMANN RÓBERT EGYETEMI TANÁR

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ

TÉZISFÜZET

NÉMETH LÁSZLÓ:

Vidéki ellenségképek a Szabad Népből

Az egyházak és a parasztság

a kommunisták sajtópropagandájában,

a hatalommegszerzésük időszakában (1947–1949)

Témavezető:

DR. BOGNÁR ZALÁN tanszékvezető egyetemi docens

Budapest, 2021.

Több mint hetven évvel ezelőtt a huszadik század sokadik rendszerváltásaként másodszor is lezajlott a kommunista hatalomátvétel. Az országot irányító, a hatalom gögjétől megrészegeedett politika szemében teljes társadalmi csoportok váltak ellenséggé. Csakúgy, mint harminc évvel korábban, az 1919-es bolsevik hatalomátvételkor vagy éppen tíz évvel később, a magyar paraszti létforma felszámolásakor. A kiépülő diktatúra számára ellenséggé váltak az olyan, autonómiával rendelkező közösségek, mint például az egyház. A hatalom a felekezeteket és a különböző társadalmi csoportokat is egymás ellen hangolta, így a központi kommunista napilapban megjelenhetett püspök, aki azért kapott kolumnákat, mert együttműködött, és volt, akiről oldalakon keresztül azért írtak, mert ellenállt.

A bolsevizálás része volt az egyházak és a parasztság ellehetetlenítése, távolabbi célként pedig a felszámolása. A második világháború utáni években, évtizedekben olyan erők irányították a magyar társadalmat, amelyeknek legfőbb célja az évszázadok óta az emberek mindennapjait meghatározó értékek szétzilálása volt. Ide sorolhatjuk a felekezeti iskolák államosítását és a termelősövetkezetek erőszakos szervezését is. Ebben a két témában is mindenképpen vízvonalas az 1948-as év, hiszen az iskolaállamosítási törvényt elfogadták, a termelősövetkezetesítés pedig elkezdődött. Milliókat érintettek a változások, évtizedekre meghatározva a társadalom életét. Sőt, ezek az erőszakos átalakítások még ma is éreztetik hatásukat, és bizonyosan még hosszú ideig jelen lesz társadalmunkban a következményük.

A kutatás célja és kiindulópontjai

„A falvakban a kereszténység ügye különös módon összekeveredett a módos gazdák ügyével” – idézte a svájci *Servir* című lap Mindszentyről szóló cikkéből a *Szabad Nép*. Ez különösen 1948 őszétől vált egyértelművé, amikortól kezdve vezető politikusok és a propaganda szereplői is azt hangsúlyozták, hogy a „kulákok” és a „klerikális reakció” elleni harc összekapcsolódik. De a társadalmi megosztás másfajta dimenzióban is működött: egymás ellen kívánták fordítani a felekezeteket, majd az egyházakon belüli személyeket, valamint a társadalmi rétegeket, és azokon (például a parasztságon) belül is a különböző csoportokat.

Az egyházak ügyében a kommunisták az egyház és az állam szétválasztását hangsúlyozták, valójában a felekezetek egyre inkább függtek a politikai hatalomtól. A Mindszenty-üggyel kapcsolatban (de akár más témák vonatkozásában) az is megfigyelhető, hogy a magyar kommunista sajtó szívesen idézte a külföldi kommunista lapokat. Ezzel is a saját igazukat akarták alátámasztani, hogy a bíboros elítélése jogos, hiszen a külföldi sajtó is

elmarasztalja őt. Az persze – talán költői – kérdésként merül föl, honnan szerezte a külföldi sajtó az információit. Ha a parasztságot tekintjük, akkor pedig a pártpropaganda a hatalommegszerzés időszakában először a magántulajdon megerősítéséről beszélt, majd tagadta a kolhozosítást, miközben valójában céljuk a szovjet típusú termelőszövetkezetek létrehozása volt.

Noha később önkritikát gyakoroltak, a Szabad Nép fiatal újságíróinak a propagandában vállalt szerepét és felelősségét nem lehet tagadni. A pártpropaganda első vonalában vett részt mások mellett Kende Péter, Losonczy Géza, Lócsei Pál és Vásárhelyi Miklós. Ők 1954-ben megszervezték a Szabad Nép szerkesztőségében zajló sajtóvitát. Nem osztom azt a nézetet és értékelést, amely szerint ez az alkalom „lázadás” lett volna, és nem gondolom, hogy túl nagy jelentőséget kellene tulajdonítani ennek az eseménynek. Tény, hogy kritikát fogalmaztak meg a kommunista sajtóval, és benne saját korábbi munkájukkal szemben is, amely bírálóknak meg lettek a következményei. De a korábbi munkájuknak ugyanígy következményei lettek, mégpedig igen súlyosak. A „kulákokról” szóló cikkek évekkorábban (és évekig folyamatosan) elkészültek, megjelentek, a valótlan információk hasábot kaptak, a pócspetri jegyzőt kivégezték, a propaganda százezrek életének tönkretételében vett részt, meghurcoltak ártatlan egyházi személyeket és gazdákat.

A disszertáció célja, hogy bemutassa a kommunista hatalomátvétel időszakának a vidéki társadalommal kapcsolatos sajtópropagandáját, a sajtót, mint hatalmi eszközt és harci fegyvert. Az elemzett médium a Szabad Nép – azért ez az egyetlen lap, mert már a kommunista hatalomátvétel idején is ez az újság határozta meg a többi kommunista lap irányvonalát és hírközlési gyakorlatát. A tárgyalt korszakban a sajtó nem egyszerűen pártirányítás alatt állt, hanem maga is szerves része volt a hatalmi szerkezetnek. Nemcsak követte, hanem egyben alakította is a kommunista politikát.

Az értekezés a kommunisták vidéki „ellenségei” közül az egyházakkal és a parasztsággal kapcsolatos jelentősebb cikkeket elemzi. Olyan főbb témakörökben vizsgálja a központi kommunista napilapot és a propagandaszervek tevékenységét, mint az iskolák államosítása, az egyházakkal kapcsolatos megegyezések, a termelőszövetkezetesítés, vagy éppen a „kulák”-nak bélyegzett gazdák üldözése. A disszertáció mindezt megelőzően áttekinti a téma korábbi szakirodalmát, a propagandaelméleteket és a sajtóviszonyokat.

Noha a Szabad Nép egyetlen párt, a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) lapja volt, és természetes módon a párt szellemisége és irányvonala kapott benne helyet, 1948-ra már a hatalom legfontosabb sajtóorgánumává vált. A kormány és a sajtó irányítása már a korábbi években is a kommunisták kezében összpontosult, így a Szabad

Nép szerepe is megváltozott. Az ország legjelentősebb lapja lett, a benne közölt írások a legszélesebb körben tájékoztatták a társadalmat. Persze itt azt is meg kell jegyezni, hogy a lap nem kifejezetten a vidéki olvasók tömegeihez szólt, sokkal inkább az agitációs feladatokat végzőkhöz. „A Szabad Nép a népnevelők kenyere” – fogalmazott egy korabeli pártoktatási anyag, amely azt is hangsúlyozta, hogy a népnevelőnek az újságokból kellett „agitációs munkájához a legfrissebb anyagot merítenie”. A pártpropagandában összekapcsolták a Szabad Nép olvasását a párttagság kérdésével. Megfogalmazták, hogy aki nem olvassa naponta, az nem lehet jó párttag.

Rákosi Mátyás és Révai József beszédeit, továbbá a párt ideológusainak írásait tehát egyaránt széles körben olvashatták az emberek az MKP (majd MDP) központi lapjában, a naponta megjelenő Szabad Nép hasábjain. A pártvezetők beszédeinek, gondolatainak megjelentetéséhez különösebb kérés sem kellett, hiszen a Szabad Nép főszerkesztői feladatait Révai látta el. Rajtuk keresztül pedig a szovjet szempontok is könnyen érvényesülhettek a lapban. Noha egy pártlap esetében is természetes, hogy a tulajdonosa érdekeit szolgálja, a Szabad Nép túllépett azon, hogy csupán egy párt lapja legyen. A példányszámával (amely 1948 végére már elérte a 350 ezret), az úgynevezett Szabad Nép-félórák bevezetésével, a „reakció elleni harccal” már nemcsak egy pártnak és támogatóinak, hanem az egész magyar társadalomnak az életét befolyásolta, és évtizedekre meghatározta.

A Szabad Népben megfigyelhető propaganda 1947 és 1949 parlamenti választásai között tervszerűen, időnként azonban esetlegesen, de mégis a kommunisták akarata szerint támogatott két fő – a vidékkel kapcsolatos – célt: az iskolák államosítását, ezzel együtt az egyházak ellehetetlenítését és a termelészövetkezetek szervezését, a „kulákok” üldözését. A szavak erejét felhasználva agitációs propagandával is próbálták meggyőzni olvasóikat, a lap hasábjain is harcot folytatva a vélt ellenséggel szemben.

Az újságokban megjelent cikkek, és azok szóhasználata jól mutatja számunkra, hogy az olvasóknak milyen jellegű tájékoztatással szolgáltak a totális hatalomra jutó kommunisták 1948-ban. Ekkortól kezdve az egyhangúsított sajtó tudósításai nem a valóban lényeges hírekről szóltak, és sok esetben a valóságot sem tükrözték. A kommunista sajtó rövid idő alatt úgy vált egyre nagyobb körben nyilvánossá, és kötelező olvasmánnyá, hogy az olvasók számára idegen lehetett annak nyelvhasználata.

Rákosi Mátyás a sajtóra „a tömegnevelés” és „a nemzetnevelés” legfontosabb eszközeként tekintett. Azonban nem ez vált valódi céllá: a tömegnevelés és nemzetnevelés az agitációt és a propagandát jelentette, demokrácia helyett pedig diktatúra épült. Rákosi vezető pártpolitikusként többször is rendreutasította a sajtót, és azt is nyilvánvalóvá tette, hogy

befolyásolni is szeretné annak működését. De mindez úgy valósult meg, hogy egyhangúvá, színvonaltalan propagandaeszközzé vált. A Szabad Nép nemcsak önálló sajtótermék volt, hanem a többi pártlap irányításában is részt vett. A többi lapnak hozzá kellett igazodnia, és a szerkesztőknek egyeztetniük kellett, hogy a legfontosabb információk egységesen jelenjenek meg.

„A klerikális reakció elleni harcunk azzal került a napirendre, hogy a falun új politikát viszünk ma, a szocializmus építése előkészítésének politikáját. A klerikális reakció elleni harc elsősorban a parasztkérdéssel függ szorosan össze. Ebből a szempontból döntően fontos a saját táborunk lehetőleg maximális tisztántartása a klerikális befolyástól” – állapították meg az MDP Agitációs és Propaganda Bizottságának 1948. november 23-i ülésén. A „kulákokkal” és a „klerikális reakcióval” kapcsolatos propagandát tehát összekapcsolták.

1948 őszén több politikus is megnyilvánult a parasztkérdés és az egyházakkal összefüggő ügyek együttes megoldásáról. Hétről hétre jelentek meg olyan nyilatkozatok, amelyek a két „ellenség”-nek tekintett vidéki társadalmi csoportot egy táborba sorolták, és azt is megfogalmazták, hogy együttműködnek a hatalommal szemben. A disszertáció azt is vizsgálja, hogyan kötötték össze a propagandában az egyházi és a paraszti „reakciót”.

1948 decemberében külön fejezetet kapott a Sajtó Osztály munkatervében a „Klerikális és kulák reakció”. Így együtt, egy címben. Ez is jelzi, hogy a kommunista pártvezetés kiemelt kérdésként tekintett az egyházzal és a parasztsággal kapcsolatos propagandára, és ebben a propagandában össze is kapcsolták a két társadalmi csoportot. A sajtó feladatául tűzték ki, hogy az úgynevezett klerikális reakciót „mutassa be mint háborús bujtogatókat, a béke, a földreform és demokratikus vívmányaink ellenségeit, idegen imperialisták ügynökeit”, segítse az ez ellen kialakult „népmozgalmat”, „segítse elő a népmozgalomnak az ifjúságon túlmenőleg a parasztságra és nőkre való kiterjesztését, a tömegeknek az egyházi reakció oldaláról való leválasztását”. A munkaterv megerősítette, hogy összekapcsolták az egyházüldözést a parasztság üldözésével: „Mutassa be [ti. a sajtó] a kulák és klerikális reakció összefonódását, ne várja be a kártevést és szabotázst, hanem eleve tegye lehetetlenné.” Olyan cikkekkel, amelyek „helyi eseményekre, a való életre és ne általános megállapításokra támaszkodjanak”.

Bár a propaganda és agitáció csak egyik eszköze volt a sajtó, szerepe a legfontosabbak közt említhető. A kommunisták a sajtó mellett nagy szerepet szántak a népművelők munkájának és az egyéni agitációnak, amelynek során a sajtóban, különösen a központi napilapban megjelent elvi írásokat is használták. Erre a kommunista párt propagandabizottsága is felhívta a propagandisták és agitátorok figyelmét. Az értekezésben tárgyalt időszak és téma propagandája a sajtót tekintve jellemzően agitációs tömegpropaganda.

A kutatás forrásai és módszere

Értekezésem legfőbb forrása egyetlen napilap, a Szabad Nép. Nem összehasonlító vizsgálatot végzek, valamint tekintve a pártsajtó viszonyait és a korabeli sajtó egyre homogénebbé váló helyzetét, nem látom szükségesnek másik kommunista újságban megjelenő cikkek elemzését. A Szabad Nép központi napilapként irányt szabott a többi kommunista lapnak. A „reakció” oldalának forrásai közül azonban érdemes megnézni a sajtót, például az Új Ember katolikus vagy éppen Az Út református hetilapban lehetnek vizsgálandó cikkek.

Emellett fontos források a pártiratok. A Magyar Kommunista Párt és a Magyar Dolgozók Pártja különböző szervezeteinek, bizottságainak és osztályainak (például Politikai Bizottság, Szervező Bizottság, Agitációs és Propaganda Bizottság és Sajtó Osztály) iratai betekintést adnak számunkra a sajtó és a propaganda működésébe – túlmutatva egy párt kommunikációján is. A bizottságok és az osztályok folyamatosan tárgyaltak a párt propagandájáról. Hosszú magyarázatokkal készültek tervezetek, amelyeknek jó része nem jutott el a döntéshozatalig, a pártfunkcionáriusok gondolkodását azonban ezek is alakították.

Harmadik nagy forráscsoportom a korabeli elméleti munkák, pártoktatási anyagok. Ezek is fontos forrásai a pártpropagandának, még akkor is, ha első látszatra tartalmuk nagy része üres fecsegésnek, valódi tartalom nélküli száraz szövegnek tűnik. Ezek az írások sokszor egymást ismétlik, de megfigyelhetők belőlük a propaganda irányai.

Forrásként használom az egykori történelmi szereplők visszaemlékezéseit. Köztük Ravasz László, Mindszenty József, Rákosi Mátyás vagy akár Sulyok Dezső egyaránt olyan gondolatokat fogalmaztak meg, amelyek szintén fontos adalékot jelentenek a kommunisták döntéseivel és viselkedésével kapcsolatban. A visszaemlékezéseket a történésznek mindig a megfelelő forráskritikával kell kezelnie, hiszen például Rákosi visszaemlékezésében is több pontatlanság, tárgyi tévedés található.

Jelen disszertáció kvalitatív módon vizsgálja a sajtót, szövegelemzéssel. Nem célja a kvantitatív tartalomelemzés, nem célja statisztikák, táblázatok készítése. Ezekre, valamint további résztemák ismertetésére és elemzésére a meghatározott terjedelmi keretek között nem is volt lehetőség. A disszertáció szeretné bemutatni a sajtóban megjelent cikkek tartalmát, annak változásait, és összefüggéseket keres a különböző források között. Kérdés például, mennyiben irányította a párt saját sajtóját? Természetesen ez nem jelentene valóban releváns kérdést abban az esetben, ha valódi plurális sajtószervezet működött volna a negyvenes évek utolsó éveiben

Magyarországon. A kérdés azért lehet adekvát, mert az egyre egyhangúbbá és kizárólagosabbá váló sajtó milliókhoz juthatott el – mintegy kötelező olvasmányként – már a kommunista hatalomátvétel időszakában is.

Sajtó és propaganda a kommunista politikusok számára kezdettől fogva összekapcsolódott. Érdeemes hosszabban idézni a magyar kommunista propaganda egyik felelősét, Orbán Lászlót, aki a propagandát a párt „nagyszerű fegyverének” nevezte: „A sajtó a propaganda legszélesebb körben érvényesíthető eszköze, »kollektív propagandista és agitátor«. (Lenin.) A szerkesztők feladata mindenekelőtt, hogy a párt politikáját tökéletesen megértsék, mert csak így képesek annak ismertetésére, megmagyarázására és az egyes kérdések éles, határozott, konkrét megfogalmazására. A sajtómegbízott és lapszerkesztő elvtársaknak alaposan tanulmányozniuk kell a párt politikájával foglalkozó kiadványokat (pártkonferencia anyagát) és magát a központi sajtót.” A szerző hangsúlyozta: „Nem elegendő dörgedelmes cikkeket írni a reakció ellen, le kell leplezni az egyes reakciós jelenségeket és megtorlást követelni.”

A kommunista párt propaganda-szakértője arra is felhívta a figyelmet, hogy a propagandistáknak és a sajtónak a vidékkel is kapcsolatba kell lépniük. Ezért javasolta, hogy a lapok a falvakról is írjanak. Hangsúlyozta, hogy a lapok színvonalára is figyeljenek a szerkesztők, kerülve a „frázisokat és a semmitmondó közhelyeket”. Orbán László ezen figyelmeztetését a szerkesztők és a szerzők kevésbé fogadták meg, mert a kommunista lapokban éppen az ilyen kifejezések szerepeltek nagy számban.

Az MKP oktatási osztálya megjelentette a falusi propagandáról szóló gyakorlati ismereteket is. A kiadvány összefoglalta – a korábbi kommunista elméletek alapján – a propaganda legfontosabb tudnivalóit. Ebben is megfogalmazták, hogy mi a propaganda feladata: a párt népszerűsítése és a párttagok megismertetése a marxista tanokkal.

Érdeemes három példával szemléltetni, hogy a szerző, E. Kovács Kálmán szerint mit is hangsúlyozott a propagandájuk, és valójában mi jellemezte a pártot, valamint a párt által irányított államot: a párt „nemzeti jellegű” (valójában internacionalizmus volt a célja); a párt „a dolgozók, a kisemberek magántulajdonát védi” (valójában az államosítás volt a célja); nem vallásellenesek (valójában a materialista ideológia és az egyházakat felszámolni kívánó politika hirdetői). Ez is rávilágít arra, hogy a kommunista propaganda hazugságokon alapult.

Nagy kérdés, mit érdemes kutatni: közvéleményt vagy propagandát. Bár talán érdekesebb és nemesebb feladat lehet a hatalom cselekedeteire adott társadalmi válaszokat kutatni, engem mégis az érdekel, hogyan próbálta meg befolyásolni a diktatúrát kiépítő hatalom a társadalom tagjait. Noha egyre több munka vizsgálja a közvéleményt, és ma már talán

könnyebbé vált ennek kutatása, mint a kilencvenes években, a propagandakutatáshoz még mindig elérhetőbbek a források. Jelen kutatás témája leginkább a hatalom ideológiai álláspontja, és az, hogy ez esetleg milyen formákban vált társadalmi gyakorlattá.

Amikor 2005-ben megjelent első tanulmányom a Rákosi-korszak kezdetének propagandájáról, még nem gondoltam, hogy néhány évvel később egymás után születnek olyan történelmi munkák, amelyek a kommunista propagandát vizsgálják. Akkoriban még a vidéktörténelmi kutatások sem zajlottak olyan nagy és intézményes körben, mint az elmúlt években. Ez nagy motivációt adott számomra, hogy továbbra is érdemes a témával foglalkoznom.

A disszertációt tizenegy fő fejezetre osztottam. A bevezetőt, a korszakolást és a historiográfiai részt követi a politikai viszonyokat, a propagandát és a sajtónyelvet általánosságban bemutató első nagyobb egység, amely kiemelten foglalkozik a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szerepével. A propaganda teoretikusai közül kiemelném Bartlettet, Domenachot, Ellult, Szulczewskit, a kommunista propaganda- és sajtóelméletek megalkotói közül Azizjant, Belkovot, Kalasnyikovot, Kalinint, Lenint, Magyarországról Betlen Oszkárt és Orbán Lászlót. A sajtónyelvvel, nyelvhasználattal kapcsolatban a korszakban megszólaltak: Dimitrov, Marr, Sztálin, Kodály Zoltán, Lőrincze Lajos és Révai József.

A negyvenes évek végének sajtóját összefoglaló fejezet kitér a sajtóirányítási és sajtóellenőrzési rendszerre. Megállapítható, hogy a kommunista párt szándéka, miszerint már 1945-től a sajtó irányítására törekedett, 1948-ra gyakorlatilag teljes mértékben megvalósult. A koalíciós időszak színvonalas plurális sajtója 1948 júniusától egyre egyhangúbbá és a kommunista propaganda egyik legfőbb eszközévé vált. A disszertációnak ezen része ismerteti a magyarországi centralizált kommunista sajtó sajátosságait, és kiemelten foglalkozik a Szabad Nép központi napilappal.

A következő fejezetek a disszertáció címében is szereplő téma elemzését tartalmazzák. Bemutatja, hogyan jelent meg a kommunista sajtópropaganda az egyházakkal, külön a protestáns felekezetekkel, valamint a parasztsággal kapcsolatban. Az egyik rész az egyház és az állam kapcsolatáról, az iskolaállamosítási kampányról, a bakonykúti és a pócspetri eset sajtókampányáról szól. A másik a protestáns egyházi vezetők sajtóbeli megjelenését, az iskolaállamosítás, valamint az egyház és az állam között létrejött egyezmény visszhangját mutatja be. A harmadik a termelőszövetkezetesítéssel, a „klerikális reakció elleni harc” és a „parasztkérdés” összekapcsolásával, valamint a „kulák” kifejezés használatával foglalkozik. Az értekezést az összegzés, a források és a hivatkozott irodalom felsorolása zárja.

A kutatás eredményei és következtetései

Érdemes a kommunista hatalom-megszerzés időszakának kortárs propagandaelméleti módszerei alapján áttekinteni, hogy mi jellemezte az időszak magyarországi kommunista sajtópropagandáját a vizsgált tárgykörben. Jean-Marie Domenach kategóriái alapján megállapítható, hogy:

1.) Az egyszerűsítés elve folyamatosan megfigyelhető a propagandacikkekben. A három T (tiltott, túrt, támogatott) kategóriákat a Kádár-rendszer kultúrpolitikájának és Aczél Györgynek tulajdonítjuk, de maga az elv a kommunista hatalomátvétel vidéket érintő propagandájában is megjelent.

Ha az egyházat nézzük, akkor a tiltott, vagyis üldözött kategóriába azok az egyházi vezetők tartoztak, akik nem voltak hajlandóak együttműködni a kommunistákkal. A túrtak, azaz meggyőzendők azok az egyházi személyek voltak, akiket a kommunisták a maguk oldalára tudtak állítani, például vezető tisztséggel. A támogatott kategóriába pedig az úgynevezett alsópapság tagjait sorolhatjuk, akiket ebben az időszakban a politika meg akart nyerni magának, és ezért akár valamilyen hangzatos tisztséget is adott nekik.

Ilyen személy volt például a bakonykúti plébános, akinek Rákosiék „a hóna alá nyúltak”, és egyházi „meghurcoltatása” után még hónapok múlva is példaként említették őt a Szabad Népből.

A propaganda számára több olyan esemény is kínálkozott, amelyekre a kommunisták nem számítottak, nem szerepeltek ugyanis propagandacéljaik között a kiobbant események, mégis kihasználták az adott ügyekben rejlő lehetőségeket. Erre lehet példa az említett bakonykúti ügy és a pócspetri eset. Az egyik esetben felkarolták egy falusi plébános ügyét, a másokban többeket is rögtönítélő bíróság ítél el. Az azonban közös pont volt, hogy a párt és a propaganda a katolikus egyház vezetőit támadta. Az egyszerűsítés elve szerint folyamatos volt, hogy egy-egy kreált, új kifejezéssel, jelzős szerkezetekkel utaltak az ellenségnek tekintett személyekre.

A parasztság vonatkozásában is megfigyelhető a hármass felosztás. A „kuláknak” nyilvánított gazdák voltak az üldözöttek, a középparasztságot szerették volna a kommunisták megnyerni maguknak, és az úgynevezett dolgozó parasztságot támogatták és tekintették szövetségesnek. A cikkekből például az is kiderült, hogy a „kulák” minősítés nem gazdasági, hanem politikai kategóriát jelentett. Bárki „kulák” lehetett, akiről a párt funkcionáriusai, a helyi

kommunisták úgy gondolták, hogy az. Létezett ugyan objektív megállapítás a párt részéről, de ezt folyamatosan relativizálták.

Természetesen a kettős felosztás is megjelent a propagandában: a jó és a rossz kategóriái. A vizsgált időszakban még kevésbé a leleplezések, mint inkább a fogalmak tisztázása, jelszavak hirdetése a jellemző a propagandában. A reakció volt a rossz, a hatalom érdekeinek megfelelő személyek és csoportok pedig a párt szemében a jó oldalon álltak. A vidék különösen is nehéz terepet jelentett a kommunistáknak, akik képtelenek voltak a faluval – köztük az autonóm gazdákkal és egyháziakkal – kommunikálni.

A propagandában nem az érvelés, hanem a határozott állítások kaptak nagy szerepet, és nem maradhatott ki a propaganda eszköztárából az érzelmek kiváltása, a hazugság és az álhírek terjesztése, valamint a folyamatos ismétlés sem.

2.) Domenach a felnagyítást újságírói technikának tartotta, és a torzítások, túlzások is helyet kaptak a Szabad Nép cikkeiben. Erre lehetnek példák az egyedi szóösszetételek, a jelzős szerkezetek. A megbélyegzésre és ítéletalkotásra folyamatosan alkottak újabb és újabb kifejezéseket a kommunista sajtóban. Egy idő után – bármennyire is idegenül hangoznak ezek – szinte már természetessé válik a „klerikális reakció”, „a kulák” olvasása. Ebből is látszik, hogy – amint a régi dalból is ismerjük – „a szó veszélyes fegyver”. Harci eszközként tekintettek rá a kommunisták is, és a háborús kifejezéseket is előszeretettel használták a vidékkel kapcsolatos propagandában.

A felnagyítás módszerére lehet példa egy 1948 júniusi eset, amely az irányított sajtó működésére is rávilágít. Az MKP PB június 10-i ülése a sajtóval kapcsolatosan parancsszerű döntést hozott: „A Szabad Nép az eddig megjelent anyag alapján vasárnap éles támadást intézzen a Barankovics-párt ellen, s a következő keddre, 15-ére a maximális számú képviselőjük ellen mentelmi vagy összeférhetetlenségi bejelentést kell tenni a Ház elnökéhez.” Rákosi célja ezzel a Demokrata Néppárt ellehetetlenítése volt, hiszen az iskolaállamosításokról szóló szavazás idejére egy alaposan meggyengített, kereszténydemokrata alapokon álló párt nyilván kevesebb befolyást tudott érvényesíteni a kormánnyal szemben. A PB-ülés tehát döntött a Szabad Nép cikkének megjelenési időpontjáról és témájáról, a lap pedig közölte Patkó Imrének Barankovics Istvánt és pártját támadó írását, amelynek utolsó bekezdése a következőképpen szólt, élve a felnagyítás és torzítás adta propagandaeszköz lehetőségeivel: „Barankovics együtt uszít a pártján belül felzúduló reakciós áradattal. De ebben a küzdelemben Barankovicsék reakciós állásfoglalását még csak a papi palást sem álcázza a nép előtt.”

A pócspetri esetenél jellemző volt a leegyszerűsítés, de emellett az információkat felnagyították, a tényeket torzították, folyamatosan ugyanazt az üzenetet ismételték. A

pócspetri eset azt is megmutatta, hogy milyen veszélyes propagandafegyver az ösztűz és a hazugság, és hogyan kapcsolódhat egymáshoz a propaganda és a terror.

A propaganda több műfajban is megjelent a Szabad Népből, az újságírói műfajok mellett akár irodalmi jellegű írásokban is. Értékezőekben öt műfajba tartozó cikkeket vizsgáltam: három tájékoztató (hír, tudósítás, riport) és két publicisztikai (vezércikk, elvi cikk–jegyzet) műfajt, de a műfaji jegyek megjelenése nem volt az elemzés tárgya. A publicisztikai cikkek szerkezetét tekintve jól megfigyelhető, hogy minden írás helyzetértékeléssel, akár múltbeli utalásokkal kezdődött. Ezt követte a megállapítások kifejtése a sajátos érveléssel, majd a cikket valamilyen fenyegetés vagy buzdítás zárta. A címek hatáskeltőek voltak. A hírek és tudósítások hosszú idézettel vagy szinte rövidhír jellegű tartalommal, a publicisztikák általában rövid és konkrét címmel jelentek meg. Az írások nyelve sokszor volt magyartalan, előfordultak nyelvhelyességi hibák is.

3.) Az adott téma hangszerelése azt jelenti, hogy a propagandaszervek bár ugyanazt ismételték, minden közönséghez másként kellett szólniuk. A sajtó esetében az olvasóközönség abban a tekintetben homogén, hogy egy adott újság tartalmát fogyasztja. Itt ez az elv annyiban jelenik meg, hogy folyamatosan ugyanazon stílusban (vagy folyamatosan ugyanolyan stílustalanul) kellett megalkotni a cikkeket. Az olvasók igényeiben mégis lehetnek különbségek: vannak, akik bizonyos témák iránt érdeklődnek, és vannak, akik kifejezetten keresnek bizonyos műfajokat. Bár a Szabad Nép egyre nagyobb, több százezres példányszámban jelent meg naponta, célközönsége a kommunistákkal szimpatizálók voltak.

Hiszen például amíg nem vált kötelező témává a Szabad Nép-félórakon az adott lapszámok legfontosabb üzenete, tőlük várhatta el a párt, hogy a lap olvasói legyenek. A Szabad Nép-kampány idején azonban az is kiderült, hogy nem megy könnyen a párttagságból az olvasó párttagok toborzása.

Mindenesetre az bizonyos, hogy a Szabad Nép szerkesztőségének vezetői ugyanazok voltak, mint akik a pártpropaganda irányításában is részt vettek. Ezért sem lehet meglepő, hogy az országos sajtó irányába a párt vezető szerveitől viszonylag kevés konkrét pártutasítás érkezett. Ezekre valószínűleg nem is volt szükség, hiszen Révai József és Horváth Márton nemcsak a lapszerkesztésben és a propagandairányításban kapott szerepet, hanem mindketten tagjai voltak az MDP Politikai Bizottságának is. Megállapítható, hogy az értekezésben vizsgált időszakban a kommunisták egyre nagyobb mértékben befolyásuk alatt tartották a magyarországi sajtót, és ez a munkáspártok összeolvadása után még inkább megfigyelhető.

A Szabad Népből az MKP (majd MDP) főtítkárától az üzemi dolgozóig mindenki nyilvánosságot kaphatott, akire szükség volt a párt propagandájában. Az egymással szemben

álló vélemények azonban élesen elkülönültek már az írások címében is. Aki nem támogatta a kormány politikáját, az megkapta a reakciós és a demokráciaellenes jelzőt. A kommunisták azt hangsúlyozták, hogy ők képviselik a demokrácia, a köztársaság, a fejlődés és a modernizálás eszméit. A baloldali propaganda szerint az egyházak „uszítottak” mindezek ellen, hiszen a múlt szellemét, az uralkodó osztályt képviselték, s „feudálisak”, „fasiszták” voltak.

A politikusok és az újságírók úgy használták az ilyen és ehhez hasonló támadó fogalmakat, hogy nem tették világossá értelmüket. Például az iskolák államosításának ügyét a kommunisták politikai harcnak tekintették, s az agitáció és a propaganda minden eszközét felhasználták a megvalósítás érdekében.

4.) A transzfúzió elve szerint a propaganda mindig számít az általánosan elfogadott és az emberek gondolkodásában rejlő értékekre, és ezeket felhasználva kezdi manipulálni a tömeget.

A propagandában is megfigyelhető, hogy a kommunisták fokozatosságra törekedtek. Noha a fokozatos hatalomátvételre Rákosi figyelmét Sztálin is felhívta, a szovjet vezető szervektől érkező kritikákban több alkalommal is tetten érhető a türelmetlenség. Ez a magyarországi hatalomátvétel és propaganda folyamatában is – bármennyire jól szervezett volt, és ez bármennyire is ellentmondásosnak tűnik – többször okozott kapkodást, zavart. Olyan is előfordult, hogy a propagandával kapcsolatban kifejezetten kérték a sajtót, hogy vonuljon vissza.

Módszeresen, a jól bevált „szalámitaktikával” távolítottak el egyházi és paraszti vezetőket. És ebben a sajtó tevékenysége nagy támogatást és meggyőzőerőt jelentett. A kommunisták új szervezeteket hoztak létre (pl. Défosz), amelyek mögé bújva a saját céljaikat valósították meg, mintha az általuk felkarolt csoportok (pl. „dolgozó parasztság”) érdeke is a kommunisták céljainak megvalósítása lett volna. Mindeközben egyre kíméletlenebbek voltak azokkal, akiket ellenségnek tekintettek. A korlátozásból megszüntetés lett, a „népi demokrácia” egyet jelentett a diktatúrával, a „magántulajdon megerősítése” a kollektivizálással, a vallásszabadság emlegetése a vallásüldözéssel. Hiszen a kommunisták számára a parasztság meghódítandó társadalmi csoport, ellenség volt.

5.) Az egyöntetűség és terjesztés elve is megfigyelhető. E szerint a totalitárius propaganda egyik alapmechanizmusa, hogy az egyöntetűség érzését kelti, és egyszerre használja a lelkesítés és a megfélemlítés eszközeként. Ellenségre pedig folyamatosan szükség volt.

A bakonykúti plébános esetében is látható, hogy a kommunisták hogyan használták fel saját céljaikhoz az egyházi személyeket. Ez a református egyházzal kapcsolatban is

megfigyelhető: addig írtak a reformátusokról, ameddig a propaganda szempontjából szükség volt rájuk. Például ameddig megoszthatták a felekezeteket, sőt egy felekezet tagságát és vezetőségét is. Az „Egyezmény”-ről szóló tudósítást követően 1948 év végén hosszabban már nem jelent meg a református egyház a Szabad Népből. Néhány írásban ugyan követendő példaként megemlítették az állammal megegyező protestáns felekezeteket, de önálló témát nem adtak a lap számára. Persze a kommunista napilap nem is keresett olyan protestánsokat érintő témákat, amelyekkel érdemben foglalkozhatott volna – hiszen ez ekkor nem állt érdekében, mert az iskolaállamosítás lezajlott, az egyezményeket aláírták. Az aktuális politikai cél tehát teljesült. Jól látható, hogy a tárgyyszerű, tényeken alapuló hírek és tudósítások közzlése mellett a református egyházzal kapcsolatos, Szabad Népből megjelent gondolatok teljes mértékben a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja propagandáját szolgálták. A propaganda módszereit – ismétlés, egyöntetűség elve, torzítás, az ellenfél hiteltelenítése – a református és a többi protestáns felekezettel szemben is alkalmazták. Akár egy, nem a református egyházzal foglalkozó cikkben is helyet kaphatott egy-egy mondat erejéig az egyház és az állam közötti együttműködés gondolata.

Az 1949 januárjában megjelent, Bereczky Albert előadását bemutató hosszabb írást is érdemes elhelyezni a konkrét politikai térben: a református püspök személyében akadt ugyanis olyan egyházi vezető, akit a Mindszenty-ellenes kampány idején jó példaként lehetett felvonultatni.

A kommunisták az ellenpropaganda eszközeit is használva, az „ellenség” gyenge pontjait támadva próbálták hiteltelenné tenni az általuk ellenségnek tekintett személyeket és gondolatokat. Erre említhető példaként, amikor a Hazánk című lapban megjelent írásokra feleltek saját sajtójukban. Bárki ellenség lehetett, akiről a kommunisták úgy gondolták, hogy céljaik megvalósításának útjában áll. A megbélyegzés – például „reakciós”, „kulák”, „fasiszta” – magával hozta a büntetést is. A propaganda és a terror tehát összekapcsolódott.

Összegzés

Kiket tekintettek tehát a vidékkel kapcsolatban ellenségnek a tárgyalt időszak kommunista sajtópropagandájában? Az 1947. év második felétől 1948 júniusáig az egyházi személyeket (nemcsak a vezetőket) és az intézményeket: az iskolafenntartó egyházközségeket; magukat az egyházi iskolákat, ahol szerintük „üldözték a paraszt- és munkásgyerekeket”; az úgynevezett törpeiskolákat; papokat és lelkipásztorokat; konkrétan pedig például Pócsperit és a soproni

diáklányokat. A bukaresti Kominform-ülést követően 1949 tavaszáig a parasztság módosabb rétegei álltak a vidékkel kapcsolatos propaganda célkeresztjében: a kuláknak minősített gazdák. Látható tehát, hogy 1948 júniusa ebben a tekintetben mindenképpen cezúra. Az ellenségnek tekintett csoportokkal és személyekkel szemben a propaganda minden eszközét felhasználták, ha szükség volt rá, akkor a domenachi értelemben vett ellenpropaganda módszereit is. Ez utóbbiak között szerepelt az ellenfél és témáinak hiteltelenítése, nevetségessé tétele, a vélt gyenge pontok támadása.

1948 júniusa nemcsak az említett értelemben jelentett választóvonalat a propagandában. Az MKP magabiztos és folyamatosan erősödő tavaszi sajtóhadjáratát követően a bukaresti Kominform-ülésen elhangzott, valamint a szovjet diplomáciai iratok formájában érkező bírálatok mintha némileg elbizonytalanították volna az MDP-t. Ez látható abban is, hogy a magyarországi pártvezetők nem egyformán nyilatkoztak például a termelészövetkezetesítés kérdésében. Több esetben kiderült, hogy az sem volt világos, pontosan mit fogalmazzanak meg ebben az ügyben. Az iskolaállamosítás kérdésében a kommunisták kimondták, hogy – mivel Ortutay volt a közoktatásért felelős miniszter – a felelősség nem őket terheli majd, de a termelészövetkezetesítéssel kapcsolatban már nem tudtak más politikai formációra mutogatni.

Noha már korábban is megjelentek olyan gondolatok a Szabad Népben, mint például „ki kell küszöbölni a kulákok és a reakciós papság uszítását a parasztság köréből”, a parasztsággal és a „kuláksággal” kapcsolatos propaganda a Tájékoztató Iroda iránymutatása után indult be. Míg június végéig havonta alig néhány olyan cikk jelent meg, amelyekben a „kulák” kifejezés szerepelt, ez júliustól már többszörösére növekedett, és több műfajban, jelentős helyet kaptak a gazdákkal foglalkozó cikkek a lap hasábjain. Ezzel megvalósult a kecskeméti gyűlés sajtóbeli előkészítése is.

Az ideológia fontos eszköze volt a kommunikáció, amelynek szerszámosládájában kiemelt helyet kapott a megfélemlítés. A párttagok és a pártonkívüliek számára egyaránt a totális ideológia adott eligazodást az osztályharccal kapcsolatban. A politikai hatalom egyre tudatosabban használta a nyelvet eszközként, és ezt a nyelvet folyamatosan ellenőrzése alatt tartotta uralmának fenntartása érdekében. A sajtóban és a mindennapi érintkezés során is folyamatos volt az ellenségkeresés. A politikai ellenség konstruálása és leírása során szükségessé vált néhány fogalom új jelentéssel történő felruházása is.

A kommunisták az agitációs politikai tömegpropaganda eszközeit széles körben alkalmazták. Odafigyeltek arra, hogy leegyszerűsítéssel jó és rossz kategóriákba sorolják be a szereplőket, alkalmazták a felnagyítást és torzítást, folyamatos volt az üzenetek ismétlése és az egyöntetűség érzésének keltése. A politikai célok megvalósításához a kommunikációból nem

maradt el az érzelmekre gyakorolt hatás, a társadalmi csoportok egymás ellen hangolása sem. Nem az észszerű magyarázatokat tartották célnak, hanem a közösség véleményének és érzéseinek befolyásolását.

A kommunisták célja volt a társadalom és a közgondolkodás teljes átformálása, ezért a nyelv jelentéstartalmainak megváltoztatásával nagy hangsúlyt fektettek a kommunikáció átalakítására is. A hivatalos kapcsolatok, és egyben a sajtó nyelvhasználatának jellemző forrása a katonai nyelv szókészlete volt. Új értelmezést kaptak a szavak jelentései. Mindezt meghatározták a politikai szempontok, és a hatalom irányított kommunikációja. A háborús állapotokra jellemző kifejezések, a folyamatosan harcra buzdító szövegek nem hagytak nyugtot sem az olvasónak, sem az „ellenségnek”.

Érdeemes külön kitérni arra is, hogy a kommunista propaganda nem mellőzte a hazugságokat és a félrevezetést. Mint tudjuk, a bolsevik rendszer a hazugságra épült, és Bartlettet idézve az is megállapítható, hogy a propagandisták „szélhámosok”. A hazugságra konkrét példa lehet a kolhozosítás ügye. 1947. augusztus 19-én, a választási kampány végéhez közeledve A csajka és a kolhoz címmel vezércikk jelent meg a Szabad Népből.

A cikk megmutatja, hogy a kommunisták mennyire gyorsan változtattak álláspontjukon, vagy ami ennél sokkal súlyosabb, nem mondtak igazat. A szerző ugyanis – a magyarországi kolhozosítás célját tagadva – leírta: „Mi meg akarjuk nyerni a dolgozó parasztokat, nem eltaszítani. Ezért valljuk: meg kell szilárdítani a paraszti magántulajdont, meg kell védeni kartellától, agrárrollótól, bankuzsorától. A parasztság szövetkezeti megszervezésére is az egyéni parasztgazdaság megerősítése és védelme szempontjából van szükség, semmi másért”. A szokásos séma szerint megírt cikk végén olvasható fenyegetést is érdemes idézni: „Aki a kolhozosítással izgat a kommunisták ellen, az a reakció ügynöke, akármelyik párt tagsági könyve van is a zsebében, az farkas, akármilyen báránnyá válik is.” Egy évvel később pedig Rákosi Kecskeméten meghirdette a termelőszövetkezesítést.

Rákosi kecskeméti beszéde is hemzsegett a félrevezetésektől és hazugságoktól, amelyeket könnyen meg lehet cáfolni a következő időszak történéseivel. A valóságban nem szűntek meg a különbségek a város és a falu között, sőt az ellentétek egyre nagyobbak lettek. Lehet, hogy volt mozi a faluban, de az országot élelmiszerhiány sújtotta a Rákosi-korszak legnehezebb időszakaiban. Bár a kommunista vezetők a munkásság életszínvonalát hozták fel követendő példaként, valójában a munkásságon belül is többféle réteg alakult ki, és egyre többen kerültek mélyszegénységbe. Noha gépek álltak a parasztság rendelkezésére, a termelékenység nem növekedett. Százerek hagyták el a mezőgazdaságot, mert nem tudták

vállalni a megnövekedett terheket. A propaganda tehát valótlanosságokkal próbált az olvasók érzéseire hatni.

A kommunista agitációs tömegpropagandát folyamatosan jellemezte, hogy sürgette a változásokat. Éppen ebből következett, hogy időnként még a jól átgondolt üzenetekbe is hiba csúszott, és később korigáltniuk kellett. Erre lehet konkrét példa a kolhoz fogalmának használata, amellyel kapcsolatban hónapokig magyarázkodtak. Mindenesetre a pártvezetés, valamint a propagandáért felelős politikusok és a sajtó között folyamatos volt a kapcsolat. Ezt megalapozta az a – már említett tény is –, hogy sokszor ugyanazok a személyek képviselték a különböző, de egymással összekapcsolódó intézményeket, amelyek folyamatosan hivatkoztak is egymásra.

A „harc”-ot folytató politikusok viselkedésében és a kommunista propagandában egyfajta félelem is érzékelhető. Félelem a vélt vagy valós veszélyektől, ellenségtől, saját párttársak reagálásától, a szovjet vezetők intésétől, az illegitim hatalomgyakorlás következményeitől. De érzékelhető a félelem az erős öntudattal és szakértelemmel rendelkező gazdáktól, az Ige erejében bízó hívőktől, és talán a történelem csodáitól is, amelyekről Ravasz László egy 1949-es ígehirdetésében a következőképpen fogalmazott: „A kiábrándult és feloszlásnak indult antik világ helyén kivirultak az őskeresztyén gyülekezetek, mint a sivatagban a rózsák. Vad, barbár népek megszelídültek, Isten dicsőségére templomok épültek és felhangzott germán, szláv, kelta és török-tatár népek között az Evangélium. Ha valaki végignéz egy szigetet vagy afrikai települést, ahol emberevők, fejdadászok vak félelemtől, gyűlölettől és bosszútól zaklatott embercsoportok között megalakul az első keresztyén gyülekezet és az emberevő fia püspökként, az amszterdami zsinaton bizonyoságot tesz az Úr Jézus Krisztusról, azt mondja: hogy az Ige és a Szentlélek reálisabb hatalom, mint bármely fizikai erő, képes arra, hogy átalakítsa és megmentse a világot.”

Publikációk a témában

- Németh László: Hagyomány–Identitás–Történelem–2018 [From Church Founders to the Prohibited and Tolerated Pastoral Care Church History Volume on the Legacy of the Reformation], Réka Kiss–Gábor Lányi (Eds.), L'Harmattan, Budapest, 2019, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*, 2020/2, 329–332.
- Németh László: A zenetudós, a nyelvész és a politikus. Nyelvművelés az 1950-es években – különösképpen a sajtó vonatkozásában, In: Béres István – Korpics Márta

(szerk.): *Ha kiderül az alkony: Tanulmányok Spannraft Marcellina tiszteletére*, Budapest, 2019, 265–282.

- Németh László: Egyháztörténeti monográfia a „sok ellentmondással tele” időszakról. Bertalan Péter: Az ellenállástól a kompromisszumig, *Mediárium*, 2019/ 2–3, 112–115.
- Németh László: A „rendes demokrata”, a „meleg szavú miniszter” és a „partizánakciókra” biztatott egyház. Reformátusok a Szabad Nép hasábjain 1948-ban, *Mediárium*, 2018/1–2, 81-108.
- Németh László: „Révai József (...) elemében volt, mikor vagdalkozni kellett” A Szabad Nép szerepe 1948-ban, *Valóság*, LXI. évf., 2018/4, 105–117.
- Németh László: Új úton A református sajtó és reformátusok a sajtóban az 1956-os forradalom és szabadságharc idején, in Spannraft Marcellina – Korpics Márta – Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére*, Budapest, 2016. 155– 168.
- Németh László: A fordulat hatásai a református sajtóban, *Confessio*, XXXII. évf., 2008/4, 44–49.
- Németh László: „Az egyházi kampány vitelénél fokozottabb figyelmet kell fordítani a sajtóra”, *Valóság*, XLVIII. évf., 2005/4, 70–86.